

ВИКОРИСТАННЯ КРИЛАТИХ ВИСЛОВІВ У СУЧАСНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ПРЕСИ УКРАЇНИ)

У системі фразеології будь-якої мови крилаті вислови займають чільне місце. Своїм походженням вони належать до різних міфологічних, історичних та літературних джерел. Крилаті вислови відрізняються від інших типів фразеологізмів насамперед своїм літературним походженням. Вони невіддільні від літературних творів та історичних першоджерел як своїм походженням, так і своєю образністю. Особливо переконливо звучать ті крилаті вислови, які ще не втратили свого прямого зв'язку з повним літературним твором, з першоджерелом [1: 18].

Слід зазначити, що багатьох авторів популярних, зокрема у публіцистиці, крилатих виразів безпідставно забули. Правда, подекуди у газетних текстах знаходимо посилання на історичну постать, яка збагатила своїм влучним висловом світовий фразеологічний фонд: “Колись римський імператор Веспасіан, вводячи податок на туалети, казав: “Гроші не пахнуть”. Наступна історія довела, що “пахнуть”. Вони пахнуть кров’ю і потом” (“Демократична Україна”, 16.08.94). Автор газетного матеріалу “приспосовує” давньоримський вислів до сучасної політичної ситуації в Україні, і саме це дає крилатому вислову “друге життя” в сучасній українській мові.

Але значно частіше такі посилання на автора того чи іншого крилатого вислову відсутні. Оскільки авторська фразеологія як надбання світової культури дуже давня за своїм походженням, журналісти і читачі газетних матеріалів можуть і не знати, кому саме належить той чи інший крилатий вислів. Тож хочеться нагадати авторів хоча б деяких з них.

Так, дуже популярним на шпальтах сучасних українських газет є загальновідомий вираз, що вживається у літературних мовах світу протягом багатьох століть: *розділяй і володарюй* (лат. Divide et impera). Оскільки цей крилатий вираз являє собою певну політичну формулу, він вживається перш за все тоді, коли мова йде про зовнішню політику держави: “Невже так звана третя сила, якій кісткою в горлі застряє добросусідство України і Білорусі, яка будь-що прагне розчленувати українську націю, будь-яку націю, аби лишень спрацював облюбований принцип: “Розподіляй і владарюй!”, невже ця сатанинська сила зуміє розіграти поліську карту?” (“Українське слово”, 26.02.93). Але цей вираз може вживатися і в зовсім “неполітичних” статтях, присвячених внутрішнім, локальним негараздам: “Отже, пропоную відкрити рубрику “Що нас хвилює в дитячих садках?” Так-так! Є в нас такі садочки, де все поставлено, як і у всій країні, з ніг на голову, де все діє за принципом: “розподіляй і владарюй”. Для цього вдаються і до зби-

рань підписів, і до зіштовхування лобами...” (“Освіта”, 5.01.92). Хто ж перший вжив цього вислову? Великий німецький поет Г.Гейне в листі з Парижа 12 січня 1848 року називає автором цього крилатого вислову відомого полководця і дипломата македонського царя Філіпа, який жив близько 382-336 рр. до нашої ери, батька Олександра Македонського.

Широко вживається у літературних мовах світу крилатий вираз *буря у склянці води* із значенням “галас, що не заслуговує на увагу”. Цього образного вислову вперше вжив видатний просвітитель і письменник Шарль-Луї Монтеск’є (1689-1755 рр.). Але схожі вирази вживалися і раніше: робити бурю в ополонику (автор – давньоримський філософ, оратор і письменник Цицерон (106-43 рр. до н.е.), буря у горщику (автор – давньогрецький письменник Афіній, II-III століття нашої ери). Але тільки Шарль-Луї Монтеск’є надав вислову тієї довершеної форми, яку ми вживаємо і зараз. У мові сучасної української преси цей крилатий вираз може вживатися навіть у дещо трансформованому, “неповному” варіанті: “Йдемо далі і беремо ту злочасну таємну ухвалу, якою депутати самі собі поклали найвищу платню в державі і яка викликала, як мені здається, бурю в склянці. Мовляв, – це вже занадто” (“Демократична Україна”, 30.08.94). Такий “неповний” варіант можливий тільки за умов загальновідомості авторського вислову.

Загальновідомий крилатий вислів *троянський кінь* знайшов своє втілення у кращих зразках світової літератури, зокрема в поемі Гомера “Іліада”, у якій майстерно поєднано історичну правду з народними переказами та давньогрецькими міфами. Означає цей вираз “хитрий таємний задум, підступний дарунок, який несе в собі згубу тому, хто його одержить, удавану прихильність, у якій добре замасковані лихі наміри, обманні дії”. Як правило, у газетних статтях цей крилатий вислів вживається з негативною експресією при описуванні тих чи інших негативних колізій у політиці: “Словом, куди не глянь – стоїть у Криму троянський кінь імперії, який фарбується то слов’янськими, то економічними, то культурницькими, то подвійно-громадянськими фарбами. І так просто той кінь назад не посуне, як не посунув він ні в Північній Осетії, ні в Абхазії, ні в Придністров’ї. То Крим – чергова “гаряча точка”? Не хочеться в це вірити, але... троянський кінь стоїть” (“Українське слово”, 28.05.93). В останньому прикладі крилатий вираз виконує і певну конструктивну функцію, тобто функцію організації контексту, бо автор газетного матеріалу Микола Семена вживає його ще й у назві своєї статті: “Троянський кінь незалежності України – це російсько-слов’янсько-кримська комуністична загроза”. У даному випадку крилатий вираз втілює у собі основну ідею журналіста.

Ще один “міфологічний” крилатий вираз, який ми знаємо завдяки “Іліаді” Гомера – *яблуко розбрату* (варіанти: яблуко незгоди, яблуко чвар). У мові багатьох народів світу цей вираз означає “причину суперечок, предмет незгоди, чвар чи ворожнечі”. В газетних публікаціях він також може вживатися у суто негативному контексті: “Україна як “яблуко розбрату” – назвав свій опус у “Московских новостях” історик Сергій Караганов. Цей

добродій вивалює на читача сім мішків гречаної вовни” (“Демократична Україна”, 17.05.94). Особливість вживання цього крилатого виразу, що має “високе”, книжне стилістичне забарвлення, полягає в тому, що в контексті його поміщено поруч з просторічним стійким словосполученням сім мішків гречаної вовни. Це ще більш підкреслює негативну експресію при вживанні крилатого виразу (сам по собі він її не має), ще більш допомагає читачеві уявити основну думку автора газетної статті. Між іншим, в українській, польській та деяких інших слов’янських мовах, поряд з цим загальноприйнятим міжнародним висловом, вживається часом і варіант “кість незгоди” – згідно з народним уявленням про те, що найчастіше буває предметом гризні та колотнечі [2: 220-221].

Образний вислів *каліф на годину* вживається у багатьох сучасних мовах світу. Вперше натрапляємо на нього у назві арабської казки “Сон наяву, або каліф на годину”, що входить до всесвітньо відомої збірки давніх народних казок арабського сходу “Тисяча і одна ніч”. Каліф – це титул духовного глави мусульман, що тримає в своїх руках світську і духовну владу в державах, що їх утворили араби після смерті пророка Мухаммеда. До речі, популяризації цього крилатого виразу сприяла також і назва оперети видатного французького композитора Жака Оффенбаха (1819-1880) “Каліф на годину”. Означає цей вислів “людину, що тимчасово наділена повнотою влади або захопила її на короткий час” і саме в цьому значенні вживається у мові сучасної публіцистики: “Однак не поспішатимемо з привітаннями. Саме час висловити співчуття невідомому улюбленцю долі, про якого не розповіли навіть “Киевские ведомости”, що мали безпосереднє відношення до обох свят. У найзагадковіший спосіб “каліф на годину” “пішов у пейзаж”. А от як власне Семен Юфа задовольнить допитливість слідчого з цього приводу: “Ви що, серйозно гадали, що ми збиралися розігрувати цю машину?” (“Україна молода”, 24.11.92). Суто “книжний” крилатий вислів каліф на годину у даному випадку вміщено поруч з просторічним “пішов у пейзаж”, що дозволяє авторові газетного матеріалу Олегу Єльцову наглядніше продемонструвати своє ставлення до афери з розиграшем автомобіля, який, звичайно, не відбувся (стаття, до речі, має назву “Розиграш”) і яскравіше виразити співчуття “невідомому улюбленцю долі”, якому міг би дістатися міфічний виграш.

Значення крилатого виразу *розрубати гордіїв вуз* – “сміливо і рішуче розв’язати складне, дуже заплуване питання”. Виникнення його пов’язане з античною міфологією. Давньогрецька легенда, яку згадує у своїх творах видатний письменник-мораліст та історик Плутарх (народився близько 46 – помер коло 126 року) розповідає, що у фрігійців, які населяли західну половину Малої Азії ще до нашої ери, першим царем був простий селянин. Це сталося тому, що оракул порадив фрігійцям обрати за царя першого, хто зустрінеться їм з возом біля храму Зевса. Щастя випало на долю небогатого хлібороба Гордія, що мав тільки двох волів. Зворушений несподіваним щастям, Гордій поставив на пам’ять про цю велику подію в його житті свій віз у Зевсовому храмі, прив’язавши ярмо до війя з надзвичайно заплутаним вуз-

лом, якого ніхто не міг розв'язати. Згідно з іншим пророцтвом оракула, той, хто розв'яже Гордіїв вузол, стане володарем усієї Азії. Дізнавшись про це провіщення, розрубав вузол мечем... Олександр Македонський. Так переплелися реальна історична постать і античний міф. На шпальтах сучасних газет цей крилатий вислів може зустрічатися в суто "побутових" матеріалах: "А ось ще один лист, що, як кажуть, не потребує особливих коментарів: "Шановна редакціє! Допоможіть, будь ласка, – пише наша читачка М.Литвинова з смт Новопокров Луганської області, – розрубати гордіїв вузол, який дуже засмучує нас. Справа в тому, що моя донька одержує аліменти на онучку з Росії... Російських рублів не дають, а перераховують у купони. Що можна купити на аліменти після такого перерахунку?" ("Демократична Україна", 5.07.94). Часто зустрічається цей крилатий вислів і у політичних аналізах тієї чи іншої ситуації: "Кілька суботніх штурмів – недолугих спроб розрубати (саме розрубати, а не розв'язати) болочий вузол трагедії тільки примножили число жертв з усіх боків. Зробили перебування численних заложників у лікарні Будьоновська ще більш пекельним" ("Демократична Україна", 20.06.95). Незважаючи на авторську заміну компонентів ("гордіїв вузол" – "болочий вузол"), на семантичне протиставлення розрубати – розв'язати, первісний крилатий вислів легко відновлюється у пам'яті читача.

Влучні фразеологічні вислови не залишаються у тій мові, на ґрунті якої вони утворилися, а дуже часто стають справді крилатими, поширюються і на інші мови, відіграючи важливу роль у піднесенні культурно-естетичного рівня інших народів, бо культура мови, слова є частиною культури взагалі [3: 28].

Цитування тих чи інших класичних творів світової літератури на шпальтах сучасної преси – дуже поширене явище, причому цитування може бути як безпосереднім, так і опосередкованим. Безпосередньо використана відома літературна цитата, як правило, перш за все підтверджує основну думку журналіста: «... Промчав рік Коня серед цього жажливого багатоголосся, але віз, який він тягнув, виявився порожнім. Тепер надія на білу Козу – може, вона вивезе... Тільки б не налякати цю досить тендітну тварину нашим добре тренованим голосом. То, може, варто прислухатися до давно казаних мудрих слів мудрих людей? Наприклад, нам усім – до Льва Толстого: «Більше за всіх говорить той, кому нічого сказати». А високим державним діячам – до Піфагора: «Роби велике, не обіцяючи великого» («Київський вісник», 9.01.91). Літературні цитати дещо «усерйознюють» загалом легкий, жаргівливий текст, змушують читача замислитися над «мудрими словами мудрих людей».

Опосередковане цитування являє собою вільний переказ тієї чи іншої загальновідомої цитати при повній відсутності посилань на автора, лапок та інших аксесуарів звичайного цитування. Іноді достатньо імені головного героя відомого класичного твору, щоб впізнати і його авторів, і його назву: "А хіба не можемо ми, громадяни однієї з найбільших суверенних держав, допустити такої ганьби, щоб наші всенароднолюбимі депутати разом із спікером у підземних переходах з простягнутою рукою, наче Кіса Вороб'янінов,

жебрали (зрозуміло, між парламентськими засіданнями) на прохарчування. Ніколи в світі” (“Демократична Україна”, 30.08.94; звичайно, Кіса Вороб’янінов – герой роману І.Ільфа та Є.Петрова “Дванадцять стільців”). Такі літературні ремінісценції використовуються, зазвичай, як порівняння, що входить у загальну характеристику героя газетного матеріалу або ситуації, що привернула увагу журналіста.

Як порівняння можуть бути використані і загальновідомі цитати, де посилення на автора твору або згадування імені головного героя взагалі не потрібні: “Добродій Яковина, ставши т.в.о. міністра, вирішив безпідставно і волонтаристськи ревізувати попередній наказ, не помічаючи, що сам себе, як ота унтер-офіцерська дружина, відшмагав” (“Українська газета”, 27.10.94). Наведена цитата, яка характеризує негативного героя газетного матеріалу, належить М.В. Гоголю (безсмертна комедія “Ревізор”). Чому ж у цитаті фігурує унтер-офіцерська дружина? У М.В. Гоголя начебто мова йде про вдову... Звернемося до першоджерела: “Городничий:/ – ... Что же до унтер-офицерской вдовы, занимающейся купечеством, которую я будто бы высек, то это клевета, ей-богу, клевета... Это выдумали злодеи мои... /Хлестаков:/ – ... Я не знаю, однако ж, зачем вы говорите о злодеях или о какой-то унтер-офицерской вдове... Унтер-офицерская жена совсем другое, а меня вы не смеете высечь, до этого вам далеко...” Заміна “вдови” на “дружину” – не помилка автора газетної статті. Навпаки, вона свідчить про глибоке знання тексту славетного письменника.

Літературна ремінісценція, крім функції порівняння, може виконувати і композиційну, або конструктивну, функцію. Наприклад, стаття Євгена Сверстюка “Що таке європейський контекст (полеміка з автором, що заблукав біля коріння християнства)” починається літературною ремінісценцією, тобто вільним переказом відомої цитати, який включає в себе і автора, і – опосередковано – назву твору, і ім’я головного героя, виражає головну ідею автора газетного матеріалу: “Кажуть, що багатий господар того дому схожий на мольєрівського міщанина Журдена, здивованого відкриттям, що він увесь вік говорить прозою. Але в нього ще є вчитель, який нагадує, що та проза наскрізь перейнята духом і буквою християнської культури, яка викристалізувала загальнолюдські цінності” (“Літературна Україна”, 20.06.91). Закінчується стаття тією ж самою ремінісценцією, яка підтверджує основну думку автора, що він виклав її на початку газетного матеріалу: “... Адже за такого розуміння християнства, як у наведеній цитаті, його не можна ні зрозуміти, ні прийняти. А за ним же – наша тисячолітня історія, наша мова – ота сама проза, про яку не знав мольєрівський Журден”. Євген Сверстюк застерігає своїх читатів від зверхнього, міщанського ставлення до християнства, а разом з цим – і до історії, мови Української держави. Розкриває і підтверджує його думку літературна ремінісценція, що належить Жану Батісту Мольєру (комедія “Міщанин-шляхтич”) і дає нищівну характеристику саме таким міщанам.

Таку ж композиційну функцію літературної цитати можуть виконувати

ти і у тих випадках, коли вони використовуються у назвах газетних статей: “Я вже висловлював міркування з цього приводу в статті “Доки травичка підросте, конячка з голоду помре” (“Демократична Україна”, 22.10.93), присвяченій проблемам соціального захисту слабозахищених верств населення України і в першу чергу її пенсіонерів, з включенням основної пропозиції про доцільність запровадження гарантованого прожиткового мінімуму з його синхронною індексацією, адекватною інфляційному зростанню цін, що, до речі, в принциповому плані реалізовано в Росії, згідно з Указом Президента Росії Б.Єльцина від 27 жовтня 1993 р.” (“Демократична Україна”, 5.07.94). Стаття журналіста Ігоря Недюхи має назву “Ще раз про травичку і конячку”, тобто заголовок, приведений у даному контексті, є цитатою з трагедії *В.Шекспіра* “Король Лір”, а сама стаття називається її автором вже не цитатою в повному обсязі, а літературною ремінісценцією. Оскільки друга газетна стаття є продовженням першої, достатньо тільки натяка на попередню назву. Слід зазначити, що і літературні цитати, і літературні ремінісценції, які використовуються у назвах газетних матеріалів, не тільки зосереджують увагу читачів на головній думці автора статті, а й обов’язково виражають ставлення журналістів до об’єктивної дійсності, в даному випадку – до проблем, які потребують негайного вирішення [4: 12].

Використання цитат і літературних ремінісценцій, перш за все, свідчить про добре знання українськими журналістами світової класики і вміння її використання. Адже публіцист обирає насамперед те, що найбільш відповідає характеру висловлювання, його меті, те, що регулює ступінь експресивності тексту. При цьому іронія як найпоширеніша риса сучасної публіцистики дозволяє використовувати класичне літературне надбання “високого” стилістичного забарвлення у стилістично “знижених” контекстах [5: 9]. Щоб зрозуміти цей іронічний підтекст, читачі газет повинні бути повністю літературно “озброєні”: це допоможе отримати естетичне задоволення не тільки від викладу тих чи інших фактів, думок, коментарів, але й від того, яким чином вони викладені.

1. Будагов Р.А. Фразеология и культура. – М., 1986. – 214 с.
2. Медведев Ф.П. Українська фразеологія: чому ми так говоримо. – Харків, 1982. – 138 с.
3. Сипко Й. Етнокультурний базис русско-словацких переводов. – Presov, 1999. – 186 с.
4. Солганик Г.Я. Поэтика публицистики. – М., 1991. – 196 с.
5. Супрун А.Е. Текстовые реминисценции как языковое явление // Вопросы языкознания. – 1995. – № 6. – С. 8-29.